

This article was written by order of the Afghanistan Democracy and Development Institute and Azadi Work Civil Society Digital Internet.

Investigating of human rights violations against religious and ethnic minorities in the government of "Islamic Emirates of Afghanistan"

By Abaidullah Ubaid (allonym)

Abstract

The existence of minorities is a reality that has existed in many countries from several centuries ago. And attention to the rights of these minorities as a part of human rights has only started since the beginning of the 20th century and has reached its peak with the approval of the United Nations Charter. However, until the 20th century, the rights of minorities were considered political issues and were under the exclusive jurisdiction of governments. Respecting the rights of minorities is one of the concerns of human rights and various international conventions.

With the understanding of these levels, **at first**, this research has tried to analyze the principles and foundations governing the rights of minorities, including religious and ethnic minorities in contemporary human rights and Islamic jurisprudence. **After that**, while examining different thoughts and viewpoints in this field, examines the limitations of religious and ethnic minorities in Islamic Jurisprudence. and **finally**, will conclude that the discussion and theory of discrimination in international law about human rights is negated in Afghanistan, and in it, non-discrimination in the rights of minorities is emphasized on the principle of equality and non-difference.

این مقاله به سفارش مؤسسه دموکراسی و توسعه افغانستان و انتستیتوت دیجیتالی جامعه مدنی آزادی کار شده است.

بررسی نقض حقوق اقلیت های مذهبی و قومی در حکومت امارت اسلامی افغانستان

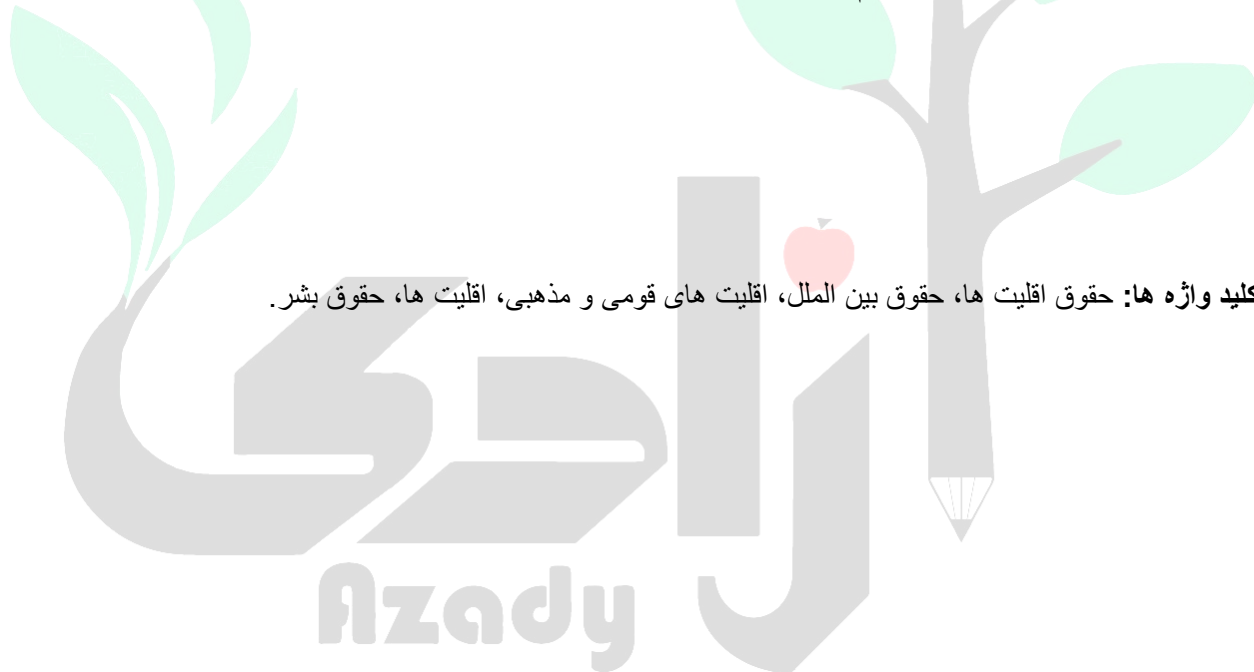
نگارنده: عبیدالله عبید

چکیده

وجود اقلیت ها واقعبینی است که از قرن ها پیش در داخل بسیاری از کشورها وجود داشته و توجه به حقوق این اقلیت ها به عنوان جزئی از حقوق بشر، صرفا از اوایل قرن بیست میلادی آغاز شده و با تصویب منشور ملل متحد به اوج خود رسیده است. حال آنکه تا قبل از قرن بیست میلادی، حقوق اقلیتها جزء مسائل سیاسی محسوب شده و داخل در صلاحیت انحصاری دولت ها بوده است. رعایت حقوق اقلیت ها یکی از دغدغه های حقوق بشری و کنوانسیون های مختلف بین المللی است.

با درک این مراتب، این تحقیق سعی نموده تا در قدم نخست اصول و مبانی حاکم بر حقوق اقلیت ها از جمله اقلیت های مذهبی و قومی در حقوق بشر معاصر و فقه اسلامی را تجزیه و تحلیل نموده، و ضمن بررسی اندیشه ها و دیدگاههای مختلف در این راستا، محدودیت های اقلیت های مذهبی و قومی در فقه اسلامی را بررسی کند، و در نهایت نتیجه گرفته است که بحث و مقوله تبعیض در حقوق بین الملل در مورد حقوق بشر در افغانستان نفی شده، و در آن بر عدم تبعیض در حقوق اقلیت ها بر اصل مساوات و عدم تفاوت تأکید شده است.

کلید واژه ها: حقوق اقلیت ها، حقوق بین الملل، اقلیت های قومی و مذهبی، اقلیت ها، حقوق بشر.

مقدمه

رعایت حقوق اقلیت ها و منع تبعیض نسبت به آنها از جمله مسائلی است که به ویژه در سال های اخیر مورد توجه و حمایت نهادهای بین المللی قرار گرفته است. هر چند جهان در چند دهه اخیر شاهد برخوردهای خصمانه و خشونت بار گروه های مختلف جهت پاکسازی اقلیت ها بوده، لکن تمهیداتی نیز برای رعایت حقوق اقلیت ها و تأمین همزیستی مسالمت آمیز اقوام مختلف نیز اندیشیده شده است.

حساسیت حامیان حقوق بشر و حقوقدانان نسبت به تبعیض در قبال اقلیت ها (عمدتاً اقلیت های دینی و مذهبی) خیلی بیشتر از نگرانی آنها نسبت به حقوق زنان و افراد دیگر پدید آمد. در گذشته زمانی که نظام فئودالی و سرکوب آزادی زنان همچنان پابرجا بود، معاهدات و موافقتنامه های معدودی سعی در دادن امتیازاتی بیش از پیش به اقلیت ها داشتند. این امتیازها صرفاً به دلایل سیاسی-مذهبی به اقلیت های دینی و مذهبی داده می شد، چرا که در صورت سر باز زدن کشور میزبان از اجرای مفاد مورد توافق، کشور دیگر نیز از حمایت تابعین کشور اول دست برمی داشت؛ لذا، حمایت از اقلیت ها بر پایه ترس از اعمال تلافی جویانه صورت می گرفت، و طبعاً بنابر احتیاجات هر دوره ای در تاریخ، عناصر شکل دهنده تبعیض نیز در قالب تعاریف گوناگونی شده است. به مرور زمان، دایره شمول مفهوم اقلیت بسیار گسترده تر شد و از حالت صرفاً دینی و مذهبی به قومیت و نژاد نیز تعمیم یافت.

در دوران ما، ظهور جامعه ملل، نقشی اساسی در تغییر نگرش جهان نسبت به وضعیت اقلیت ها و حقوق ایشان و مفهوم تبعیض داشت. دیوان دائمی بین المللی عدالت، با طرح برخی مسائل حقوقی نسبت به این مسأله، فهم حقوقی جهان را ارتقا داد. به تدریج، حمایت از اقلیت ها از قالب اعمال تلافی جویانه خارج شد و تا حدی تحت سیطره قوانین عمومی حقوق بشر قرار گرفت. پیشبرد و تشویق احترام جهانی به حقوق بشر و آزادی های اساسی برای همگان، بدون تمایز از حیث نژاد، جنسیت، زبان یا مذهب باعث شد تا دولت ها برای نشان دادن پایبندی خود به حقوق بین الملل، غالباً با اعطای حداقل حقوق به اقلیت ها، تبعیض را از راه های پنهان تر و با وضع قوانینی که عملاً موجب محدودیت اقلیت ها و اعمال تبعیض غیرمستقیم می شد ادامه دهند¹. پس از تصویب منشور، تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر به طور کلی، گامی اساسی در پیشبرد حمایت از حقوق بشر محسوب می شد.

گام بعدی تصویب دو میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی² و حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی³ بود که به شیوه ای عملی تر به حقوق اقلیت ها نیز می پرداخت و مواردی را صریحاً یا تلویحاً به حمایت از حقوق اقلیت ها اختصاص می داد. با شروع جنگ سرد و در طول آن، به رغم وجود حمایت های جسته گریخته و ایجاد برخی نهادهایی که به طور فرعی و در کنار سایر فعالیت های خود به حمایت از اقلیت ها می پرداختند، پیشرفت خاصی در این زمینه حاصل نشد و در درگیری های ایدئولوژیک بین المللی، حقوق اقلیت ها عملاً به فراموشی سپرده شد.

پس از جنگ سرد، تبعیض نسبت به اقلیت ها در آفریقا، بوگسلاوی و بسیاری مناطق دیگر و نیز ارتقاء کلی دانش بشری باعث گردید تا برای اندیشیدن دوباره و ارتقاء بینش حقوقی جهان به مقوله اقلیت ها، با شتاب گرفتن پیشرفت علم و فن آوری در دهه ۹۰ که تأثیر زیادی بر فرهنگ های منطقه ای و دیدگاه های جهانی گذاشت و نیز پدید آمدن رسانه های جدیدی چون اینترنت و شبکه های ماهواره ای افراد متعلق به اقلیت توانستند تریبونی برای اعلام هویت خود به دیگران و ارتباط با هم گروهان خود در سراسر جهان به دست آورند. این تغییرات شگرف، همچنان که در اقتصاد و سایر علوم رخ داد، در علم حقوق نیز بالطبع دیدگاه های جدیدی را به وجود آورد، مانند وضع قوانین تازه در رابطه با رسانه ها که صریحاً موادی را به اعطای امتیازات خاص به اقلیت ها اختصاص می دهد. از آن جا که نظام سیاسی بر پایه اکثریت،

1 ر.ک: منشور سازمان ملل متحد، ماده يك بند2، و میثاق بین المللی حقوق مدنی - سیاسی، بخش يكم، ماده يك و اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده 21.

2 [Olison Asta, Islam and Politics in Afghanistan Carson Press London, 1955, P. 54].

3 میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن آخر، قم، اسماعیلیان، 1371، ج 2، ص 97.

نظام حقوقی را حاکمیت می بخشد، سوال از جایگاه اقلیت، یکی از دغدغه های مهم در گفتمان عدالت حقوقی است که در فرهنگ های مختلف، پاسخ های متفاوتی می تواند داشته باشد.

تحقیق حاضر در صدد پاسخ گویی به این پرسش هاست:

- آیا در حکومت امارت اسلامی، حقوق و آزادی های اساسی همه شهروندان افغانی اعم از هر مذهب و قومیتی به نحو یکسان و برابر تأمین شده است؟
  - نگرش حاکمیت به اقوام و مذاهب چگونه می باشد؟
  - آیا زمینه مشارکت سیاسی به طور عادلانه وجود دارد؟
  - تعلیمات و آموزش اقوام محروم در مدارس چگونه است؟
  - آنها در مراکز رسمی و ادارات دولتی از چه موقعیتی برخوردار هستند؟
  - آیا در رسانه های عمومی مانند رادیو و تلویزیون از زبان، فرهنگ و احکام دینی شهروندان تبلیغ یکسان می شود؟
- و....

با توجه به این که رسالت اصلی دانشمندان یک کشور بالخصوص حقوق دانان آن، دفاع از «حق» و مبارزه با «تبعیض» و «استبداد» است، در این نوشتار، ابتدا نیم نگاهی به حقوق اقلیت ها از منظر حقوق بین الملل و حقوق شهروندان از دیدگاه اسلام می افکنیم و سپس به بررسی حقوق اقلیت های مذهبی و قومی می پردازیم.

لازم به ذکر است، این تحقیق به سفارش موسسه «دموکراسی و توسعه افغانستان» و «انستیتوت دیجتالی جامعه مدنی آزادی» کار شده است. در این تحقیق، (بررسی نقض حقوق اقلیت های مذهبی و قومی در حکومت امارت اسلامی افغانستان) پرداخته شده است.

حقوق اقلیت های قومی و مذهبی

جهت روشن شدن موضوع، این بحث را در محورهای ذیل مورد بحث و بررسی قرار می دهیم:

1 - حقوق اقلیتها از دیدگاه فقه اسلامی

لذا می توان گفت در اصل، به رسمیت شناختن اقلیت ها در فقه اسلامی، و عدم طرد آنان از جامعه اسلامی، و طراحی چارچوبی برای رفتار با اقلیت ها و همچنین برخی از حقوق مثل مالکیت بر مال، فرقی میان افراد نیست، و حتی در چارچوب قرارداد زمه، امنیت جانی و مالی افراد غیر مسلمان توسط کشور اسلامی تأمین می شود، و همین طور در فقه اسلامی مواردی مانند استقلال قضایی یا قاعده التزام می تواند برای اقلیت ها قابل توجه باشد.

2 - حقوق اقلیت‌ها از منظر حقوق بین‌الملل

اصل حمایت از حقوق اقلیت‌ها (بالخصوص اقلیت‌های مذهبی) از دیر باز در حقوق بین‌الملل مطرح بوده است، و ظهور واحدهای سیاسی به نام «دولت - کشور» طی سده‌های شانزدهم و هفدهم میلادی و پیدایش حقوق بین‌الملل که بازتابی از این نظام بود، توجه به حقوق اقلیت‌ها را ضرورت بخشید. این موضوع هم‌چنان حایز اهمیت بین‌المللی بوده، پیمان‌ها و اسناد متعدد بین‌المللی مبنی بر حمایت از حقوق اقلیت‌ها و جلوگیری از رفتار تبعیض‌آمیز بین دولت‌ها منعقد گردید. ما نیز مختصراً به شرح ذیل به آنها می‌پردازیم:

3 - حقوق اقلیت‌ها در اعلامیه جهانی حقوق بشر

اعلامیه جهانی حقوق بشر جایگاه خاصی در حقوق بین‌الملل داشته و دارد. این اعلامیه بیشتر از سایر عوامل تحت تاثیر اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه (26 اگست، 1789) شکل گرفت که پس از انقلاب کبیر فرانسه در 17 ماده بیان شده بود. در عین حال باید توجه داشت که همه این قوانین و اعلامیه‌ها جنبه داخلی و ملی داشته است و تنها در حوالی پایان جنگ جهانی اول است که مسئله حقوق بشر رنگ فراملی و بین‌المللی به خود گرفت.

محتوای اعلامیه جهانی حقوق بشر¹

اعلامیه جهانی حقوق بشر، شامل یک مقدمه و 30 ماده است که کل محتوای آن دارای بخش‌های ذیل می‌باشد:

بخش اول - دیدگاهها، اصول و مبانی

در مقدمه اعلامیه، پس از آن که به علل تدوین اعلامیه و لزوم آن می‌پردازد، در مواد اول و دوم اعلامیه به بیان اصول حقوق اساسی انسانها در موارد ذیل می‌پردازد:

- 1 - وحدت خانواده بشری؛
- 2 - کرامت و ارزش ذاتی انسان؛
- 3 - حقوق بنیادین و غیر قابل انتقال مرد و زن؛
- 4 - آزادی، برابری و برادری.

بخش دوم - حقوق، آزادی‌ها و مصونیت‌های شخصی

اعلامیه در مواد 3 تا 11 به مهمترین حقوق و آزادی‌های شخصی، نظیر حق حیات، حق آزادی جسمانی و حقوقی، حق داشتن امنیت، اصل برائت، مصونیت‌های شخصی و منع توقیف، حبس، تبعید و شکنجه، مصونیت‌های قضایی و حق مراجعه برابر و مساوی به محاکم و حق رسیدگی علنی، اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها پرداخته است.

بخش سوم - حقوق بنیادین فرد در رابطه با خانواده، سرزمین، اشیاء و جهان خارج

مواد 12 تا 17 اعلامیه شامل موارد فوق است و به مسائلی همچون تساوی حق ازدواج برای زن و مرد، حق داشتن اقامتگاه، مهاجرت، آزادی رفت و آمد، حق مالکیت و حق تابعیت پرداخته است.

بخش چهارم - حقوق و آزادی‌های عمومی و سیاسی بنیادین

اعلامیه در مواد 18 تا 21 به داشتن حق و آزادی اندیشه، عقیده، مذهب، بیان، تشکیل اجتماعات، مشارکت در اداره عمومی کشور و اشتغال به مشاغل دولتی پرداخته است.

---

¹ اعلامیه جهانی حقوق بشر مشتمل بر يك مقدمه و سی ماده در دهم دسامبر 1948 م برابر با (19/ 9/ 1327 ش) در مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید.

بخش پنجم - حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

در مواد 22 تا 27 اعلامیه به این موارد تصریح شده است: حق کار، آزادی سندیکایی، حق برخورداری از تأمین اجتماعی، حق تفریح، تعلیم و تربیت، حق شرکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی و حق حمایت از ابداعات علمی و ادبی.

بخش ششم چگونگی ارتباط فرد و جامعه، تکالیف فرد در برابر جامعه، محدودیتهای حقوق و آزادی های فردی¹

4 - حقوق عمومی اقلیتها در اسناد بین المللی

طبق اسناد حقوقی بین المللی اقلیتها در تمام کشورهای جهان از حقوق و امتیازات ذیل برخوردار میباشند:

1. حق برابری با اکثریت².
2. برخورداری از تحصیلات بر اساس ویژگیهای اقلیتی³.
3. حق ارتباط با سایر اقلیتها⁴.
4. حق مشارکت اقلیت های قومی مذهبی در اداره امور محل زندگی⁵.
5. حق برخورداری از محیط زیست سالم⁶.
6. اقلیتها حق یکسان شدن داوطلبانه با اکثریت جمعیت کشور را دارند⁷.
7. حق فعالیت فرهنگی⁸.

آشنایی به اقلیت های قومی و مذهبی در افغانستان

در این بخش، نخست با تعریف اقلیت ها و ویژه گی های آنها آشنا میشویم، آنگاه در مورد اینکه در افغانستان چه گروه های اقلیت های قومی و مذهبی نامیده میشوند، صحبت خواهد شد، و در آخر نیز به بررسی نقض حقوق آنها در امارت اسلامی میپردازیم.

1 - تعریف اقلیت ها

گرچه تعریف جامع و کاملی که مورد توافق تمامی حقوقدانان از واژه اقلیت وجود ندارد. اما جامعترین تعریفی که در ادبیات حقوقی تا کنون مورد استناد قرار گرفته است. آن است که: اقلیت عبارت است از گروهی که در حاکمیت شرکت نداشته و از نظر تعداد کمتر از بقیه جمعیت کشور بوده و افراد آن در عین دارا بودن تابعیت، ویژگیهای قومی، زبانی و مذهبی متفاوت از سایر جمعیت کشور بوده و دارای نوعی حس وحدت منافع و همبستگی در راستای حفظ فرهنگ، و ویژگیهای خاص خود هستند؛ هدف آنان دستیابی به مساوات و برابری حقیقی و حقوقی با اکثریت مردم می باشد⁹. پس تعریف فوق موارد ذیل را شامل خواهد شد:

ویژه گی های اقلیت ها

1. تعداد آنها کمتر از اکثریت موجود است.

---

1 مواد 28 تا 30 اعلامیه به این مسائل پرداخته است.
2 منشور ملل متحد در بند 3 ماده یک و بند ج ماده 55، برابری حقوق را برای تمام اقلیتهای نژادی، جنسی، زبانی و مذهبی معتبر می شناسد.
3 ماده 7 توصیه نامه لاهه در مورد حقوق تحصیلی اقلیت های ملی، ماده 30 پیمان نامه جهانی حقوق کودک.
4 ماده 32 کنوانسیون 1989/بند 2 ماده 5 اعلامیه 1992.
5 بند 3 ماده 33 و بند 1 ماده 6 و 7 کنوانسیون 1989.
6 ماده 112 کنفرانس دوربان 2001.
7 ماده 10 پیش نویس کنوانسیون بین المللی برای حمایت از گروه ها و اقلیت های نژادی و ملی.
8 ماده 18 پیش نویس کنوانسیون بین المللی برای حمایت از گروه ها و اقلیت های نژادی و ملی.
9 پاتریک ترنبری، حقوق بین الملل و حقوق اقلیتها، ترجمه آریتا شمشادی و علی اکبر آقایی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، 1379، ص 11 و 12.

2. آنها به حفظ ویژه گی های خاص فرهنگی گذشته گان خود علاقه مندی دارند.
3. از حق مشارکت سیاسی خویش محروم اند.
4. خواهان دستیابی به مساوات حقیقی حقوق خود با اکثریت هستند.

3 - چه گروه هایی در افغانستان اقلیت های قومی و مذهبی محسوب می شوند؟
در پاسخ باید گفت که معنای اقلیت شامل اقوامی میشود که ویژه گی های ذکر شده در تعریف اقلیت را داشته باشند¹. اما اگر به طور عموم در مورد آن صحبت شود، باید گفت که غیر از قوم پشتون و مذهب حنفی، سایر مذاهب و اقوام در حال حاضر (در حکومت امارت اسلامی افغانستان) اقلیت محسوب میشوند، چرا که هیچ گونه سهم چشمگیری در کابینه امارت اسلامی ندارند.

اقوام و جمعیت آنها در افغانستان
برخی اقوام افغانستان را به بیش از پنجاه قوم تقسیم کرده اند، اما در قانون اساسی افغانستان چهارده قوم ذکر گردیده اند که شامل پشتون، تاجیک، هزاره، اوزبیک، ترکمن، بلوچ، پشه‌ای‌ها، نورستانی، ایماق، عرب، قرقیز، قزلباش، گوجر و براهوی می‌شود. متأسفانه هنوز هیچگونه آمار و ارقام مشخصی در مورد جمعیت و فیصدی هر قوم در افغانستان وجود ندارد و در این زمینه اختلافات زیادی وجود دارد، زیرا بنابر مصالح سیاسی هر گروهی این ارقام را به نفع خود منتشر میکند. گفته میشود².

آمار رد شده آکادمی علوم از سوی احصائیه مرکزی افغانستان

اسامی اقوام	فیصدی جمعیت	اسامی اقوام	فیصدی جمعیت	اسامی اقوام	فیصدی جمعیت	اسامی اقوام	فیصدی جمعیت	اسامی اقوام	فیصدی جمعیت	اسامی اقوام	فیصدی جمعیت
پشتون	62.73	هزاره	9.00	ترکمن	2.69	عرب	1.00	قزلباش	0.74	پشه ای	0.33
تاجیک	12.38	ازبک	6.10	ایماق	2.68	بلوچ	1.00	نورستانی	0.49	هندوها و سیک ها	0.17

آمار دیگر

در سپتامبر 2021 رییس جمهور تاجیکستان در بیانیه ای اظهار داشته که تاجیکان 46 فیصد جمعیت افغانستان را تشکیل میدهند. ممکن است این بیانیه بر اساس آمار باشد که در فضای مجازی به سازمان های جهانی به همکاری ثبت احوال و نفوس افغانستان نسبت داده شده است. در این آمار فیصدی اقوام افغانستان را به شرح ذیل نمایش میدهد:

تاجیک	پشتون	هزاره	ازبیک	ترکمن	اقوام دیگر
45.6%	26.4%	13.1%	7.2%	2.2%	5.5%

به هر حال معلوم میشود سیاست مداران در طول تاریخ سعی بر آن داشته اند که آمار دقیق جمعیت اقوام در افغانستان از مردم مخفی بماند، زیرا مسائل سیاسی و حکومت داری اقتضای آنرا داشته است.

در هر صورت اقلیت های قومی در افغانستان عبارتند از اقوامی مانند:

¹ کمتر بودن، محرومیت، خواهان حفظ فرهنگ های خاص و مساوات با اکثریت.
² «سایه سنگین قومیت‌گرایی بر سیاست در افغانستان». بی‌بی‌سی فارسی. [۴ نوامبر ۲۰۱۳] را بررسی کنید.

1 - پشه ای	4 - عرب	7 - ازبیک	10 - هزاره	13 - پامیری
2 - نورستانی	5 - بلوچ	8 - ایماق¹	11 - قرقیز	14 - براهویی
3 - قرلباش²	6 - ترکمن	9 - سادات	12 - گوجر	

گرچه از لحاظ تعداد، تمام اقوام یاد شده در افغانستان، اقلیت قومی به شمار می‌روند، و در طول تاریخ حقوق آنها ضایع گردیده است، لکن برای اینکه در این مقاله قرار است بررسی اجمالی در مورد "نقض حقوق اقلیت های قومی در حکومت امارت اسلامی افغانستان" داشته باشیم، در مورد اقلیت هایی صحبت خواهد شد که در این حکومت از حقوق خود محروم گردیده اند.

گفتار اول - نقض حقوق اقلیت های قومی در امارت اسلامی

نزدیک به سه قرن از تاریخ شکل‌گیری افغانستان نوین می‌گذرد و دولت‌ها توانسته‌اند سلطه خود را بر بنیاد قبیله‌ای در این کشور استمرار بخشند³. به همین دلیل مفهوم دولت در افغانستان بیشتر حول تثبیت و توسعه قوم پشتون، و تضعیف و تسلیم شدن و حاشیه نشینی سایر اقوام و اقلیت‌ها بوده است و تاکنون هم این دیدگاه تغییر نکرده است⁴.

عملگر غیر اسلامی طالبان با اقلیت های قومی و مذهبی

امارت اسلامی با شعار اجرای شریعت حکمرانی می‌کنند، در حالیکه انواع تبعیض ها را نسبت به اقلیت های قومی روا داشته اند. اما از نظر دین مبین اسلام، هیچ انسانی بر انسان دیگر جز بوسیله [تقوا](#)⁵ برتری نخواهد داشت، و قومیت و نژاد فقط وسیله ایست برای شناخته شدن افراد، و بهترین و گرامی ترین فرد با تقوا ترین آنهاست⁶، از هر نژاد یا قومی که باشند، و هرگز قومیت و نژادی خاصی در اسلام بر قومیت و نژاد دیگری از لحاظ حقوق، امتیازی نخواهد داشت.

نقض حقوق اقلیت های قومی در کابینه امارت اسلامی

در ترکیب کابینه امارت اسلامی و کل تشکیلات کشوری شان ۹۸ درصد از قوم پشتون بوده و تنها دو درصد از سایر اقوام می باشند. حضور دیگر اقوام در گروه طالبان یک اقلیت خیلی کوچک است⁷. این درحالی است که اولاً، اکثریت جمعیت کشور را اقوام غیرپشتون تشکیل می‌دهند، و ثانیاً، گروه طالبان نمیتوانند از تمام قوم پشتون نمایندگی بکنند⁸. حال آنکه یکی از ضروری ترین عوامل موثر برای ایجاد امنیت در جامعه، حفظ اتحاد و انسجام یک ملت می‌باشد و تحقق یکپارچگی فقط با مدد تاریخ، فرهنگ، سنت، علائق و تعلقات مشترک یک ملت امکان پذیر است.

کوچ دادن های اجباری

در اوایل (ماه سپتامبر 2022) صدها خانواده از کوچی‌ها به زور طالبان به ولسوالی‌های ماورای کوچه از جمله ولسوالی‌های تخار منتقل شده و درخانه‌های مردم جا به جا شده‌اند. اهالی منطقه شورتوغی نیز که در نزدیکی ولسوالی تخار

1 افغانستان: اقوام - کوچ‌نشین، مجموعه مقالات، به کوشش محمد حسین پاپلی یزدی، مشهد، ۱۳۷۲ش، ص ۱۴ و ص ۱۵.
2 [پلوکباشی، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹، ص ۵۵۱]، [کیوان سمیعی، زندگانی سردار کابلی، ۱۳۴۷ش، ص ۲۵ - ۲۶]،
3 گریگوریان، (59:1388)، فصل نامه کتاب - سیاست گذاری قومیت در افغانستان معاصر، مؤسسه مطالعات راهبردی شرق - تبعات تسلط تک قومیتی در افغانستان.
4 مؤسسه مطالعات راهبردی شرق - تبعات تسلط تک قومیتی در افغانستان.
5 تقوا عبارت است از نکه داشتن و حفظ کردن خویش از عذاب الهی (قهر خدا) به وسیله اطاعت از اوامر خداوند و ترک نواهی او.
6 قرآن کریم، سوره حجرات، آیه ۱۳: «ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را قبیله ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید؛ گرامی ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست؛ خداوند دانا و آگاه است!».
7 مؤسسه مطالعات راهبردی شرق، آماج نیوز.
8 بی بی سی فارسی، خبرگزاری افق.

موقعیت دارد، می‌گویند ده‌ها خانواده کوچی از پاکستان به این منطقه آمده و با زور اسلحه و تهدید مردم، در حال غصب کردن زمین‌های زراعتی آنان هستند¹.

نقض حقوق قوم هزاره در امارت اسلامی بعد از روی کار آمدن دوباره طالبان، بیشترین مشکلات را در میان اقوام افغانستان، قوم هزاره متحمل شده است، زیرا باید هم بخاطر شیعه بودن و هم برای هزاره بودن تاوان پس بدهد. این قوم در مواردی مانند عدم شمولیت در کابینه دولت، کوچ دادن و محرومیت از حقوق خویش با اقوام دیگر شریک هست و بلکه بیشتر این مشکلات دامنگیر اقلیت قومی هزاره می‌باشد. اما در مورد های دیگری نیز حقوق آنها نقض گردیده است، مانند عدم تامین امنیت، و شکنجه و کشتار غیرنظامی ها و اعمال تعصبات قومی و مذهبی بر آنها از سوی طالبان.

1 - برخی از موارد شکنجه و کشتار غیر نظامیان هزاره توسط نیروهای طالبان در تاریخ (13 جنوری، 2023)، نیروهای طالبان در منطقه دشت برچی، ولایت کابل، دختری را که پس از عبور از اسیتگاه بازرسی با ضرب گلوله به قتل رسانیدند.

در (17 جنوری، 2023)، دو غیر نظامی در شهرک جبرئیل ولایت هرات به واسطه شکلیک نیروهای طالبان کشته شدند.

در (1 اپریل، 2022)، گروه طالبان، یک قابله‌ی جوان به‌نام نفیسه را در بلخ پس از شکنجه و قطع پاهایش، با شلیک ۱۲ فیر مرمی به قتل رسانده‌اند.

در (23 اپریل، 2022)، ادعا می‌شود مردی ۵۰ ساله از ولایت دایکندی به نام کاظم رضایی پس از چهار ماه و پنج روز زندانی بودن و شکنجه در زندان طالبان در ولایت هرات، جان باخته است.

موراد زیاد دیگری نیز از کشتار بی رحمانه مردم هزاره توسط نیروهای طالبان صورت گرفته است که مجال بیان آنها نمی‌باشد².

گزارش های دیگری نیز در این خصوص وجود دارد که نشان دهنده شکنجه ها و قتل‌های غیر نظامیان هزاره در ولایت مختلف کشور می‌باشد³.

2 - عدم تامین امنیت مردم هزاره

(19 اپریل، 2022)، دو انفجار در دروازه ورودی مکتب عبدالرحیم شهید و یک انفجار در برابر آموزشگاه ممتاز در غرب کابل صورت گرفت. منابع مردمی گفته اند که دستکم ۲۰ دانش‌آموز کشته و بیش از ۲۰ تن دیگر زخمی شده‌اند.

(21 اپریل، 2022)، حمله‌ی مرگبار یکی از قدیمی‌ترین مساجد شیعیان در شهر مزار شریف رخ داد. که در این انفجار دستکم ۳۷ تن کشته و بیش از ۶۰ نفر زخمی شده‌اند. طالبان اما مانع نشر دقیق شمار کشته‌ها و زخمیان این انفجار شدند.

(28 اپریل، 2022)، دو انفجار پی‌هم در مربوطات ناحیه‌های سوم و دهم مناطق هزاره‌نشین شهر مزار شریف، مرکز ولایت بلخ بر دو عراده موتر مسافربری رخ داد. در این انفجارها دستکم ۱۳ تن زخمی شدند.

(30 اپریل، 2022)، به اثر انفجار ماین مقناطیسی بر موتر مسافربری در غرب کابل، دستکم سه زن کشته و دو تن دیگر زخمی شدند.

1 ادامه تنش بین «کوچی‌ها» و ساکنان تخار، بی بی فارسی، روزنامه هشت صبح، ۱۴ سنبله ۱۴۰۱.
2 اطلاعات روز، (29 اسد، 1400)، و (13 میزان، 1400). بی بی سی فارسی، تاریخ (21 اگست، 2021)
3 بی بی سی فارسی، (21 اگست، 2021)، اطلاعات روز، (5 اکتبر، 2021)، رادیو فردا (16 سپتامبر، 2022).

(25 می، 2022)، سه انفجار پی‌هم بر موترهای مسافربری که در آن شهروندان هزاره بودند در شهر مزار شریف نواحی پنجم و دهم را هدف قرار داد. طالبان کشته‌شدن دست‌کم ۱۵ تن را تأیید کردند.

در تاریخ (30 سپتامبر، 2022)، حمله انتحاری در مرکز آموزشی به نام کاج در غرب کابل صورت گرفت، که بر اثر آن بسیاری از دانش‌آموزان که تعداد زیادی از آنها را دختران جوان تشکیل میداد، در حال امتحان، کشته و زخمی گردیدند. منابع خبری اظهار داشته‌اند که میزان تلفات این انفجار بلند بوده است، اما در گزارش‌هایی از سوی طالبان حدود 60 کشته و زخمی تأیید گردیده است.

در تاریخ (8 اکتبر، 2022)، در انفجار در مسجد سیدآباد منطقه‌ی خان‌آباد قندوز، بیش از ۵۰ نمازگذار کشته و بیش از ۱۰۰ تن دیگر زخمی شدند. داعش مسئولیت این انفجار را بر عهده گرفت و گفت که بر مسجد مرکزی شیعیان هزاره در قندوز حمله کرده است.

در تاریخ (15 اکتبر، 2022)، دو تن از جنگجویان گروه داعش نگهبانان مسجد شیعیان در قندهار را کشتند و خودشان را در داخل صحن مسجد انفجار دادند. در این حمله بیش از ۴۰ نمازگذار کشته و ده‌ها تن زخمی شدند.

▪ در این میان، برخی از کارشناسان بر این باورند که طالبان در این حملات دست داشته و به گونه سیستماتیک نقض حقوق بشر را در مورد اقلیت‌های قومی مرتکب شده است:
به نقل از برخی از شبکه‌های خبری، دکتر محی‌الدین مهدی، عضو پیشین پارلمان افغانستان در صفحه فیسبوکش نگاشته است: "آنانی که زیر نام داعش خراسان دست به اعمال وحشیانه می‌زنند، عرب نیستند، بلکه طالبانی‌اند که برنامه‌های ناتمام خود را پیش می‌برند".

ریچارد بنت، گزارشگر ویژه‌ی سازمان ملل متحد نیز در مورد وضعیت حقوق بشر در افغانستان، خواستار پایان‌دادن به حملات سازمان‌یافته علیه هزاره‌ها شد. او بر این باور است که اقلیت‌های مذهبی و گروه‌های قومی به‌شدت با تبعیض و حذف سیستماتیک مواجه‌اند.

▪ البته مسئولیت برخی از حملات مانند حمله بر مرکز آموزشی کاج را تا هنوز هیچ گروهی به عهده نگرفته است.

3 - بدرفتاری نیروهای طالبان با مردم هزاره

در بسیاری از موارد دیده شده که نیروهای طالبان با مردم هزاره بدرفتاری کرده‌اند. گاهی این بدرفتاری با اجازه ندادن به کمک‌رسانی و اهدای خون به زخمی‌شدگان در حمله بر مرکز آموزشی کاج، و یا در لت و کوب، زندانی کردن و سرکوب تظاهرات‌کننده‌گان آنان پس از این حمله در اعتراضات کابل و هرات، ظهور داشته است.
شاهدان محل و وابستگان قربانیان پس از حمله بر مرکز آموزشی کاج اظهار داشته‌اند که افراد وابسته به گروه طالبان نه تنها به آنان اجازه‌ی ورود به شفاخانه‌ها را نداده‌اند، بلکه با خشونت مانع کمک‌رسانی و وابستگان قربانیان شده‌اند. و در حالی که این مرکز در نزدیکی حوزه امنیتی قرار دارد، اما به گفته منابع، نیروهای امنیتی طالبان با بی‌اعتنایی به مردم با تأخیر به محل آمده، مانع اطلاع‌رسانی مردم شدند. برخی از اقارب قربانیان در این حمله نیز از رفتار بد طالبان شکایت داشته‌اند.

نقض حقوق مردم ولایت پنجشیر در حکومت امارت اسلامی افغانستان هنگامی که طالبان تازه قدرت را در افغانستان به دست گرفته بودند و تنها ولایت پنجشیر هنوز هم استادگی میکرد و تسلیم نیروهای طالبان نگردیده بود، جنگ میان نیروهای طالبان و مردم این ولایت آغاز گردید. نیروهای طالبان نیز پس از تصرف این ولایت و در جریان جنگ، مرتکب نقض حقوق این مردم گردیده و ظلم‌های فراوانی را حتی بر زنان و کهن سالان غیرنظامی آنها روا داشتند.

آزار و اذیت غیرنظامیان پنجشیر توسط طالبان

به نقل از سازمان جهانی دیدبان حقوق بشر، طالبان متهم به دستگیری، اذیت و آزار افراد ملکی در این ولایت میباشند.

1. [در تاریخ \(19 جون، 2022\)](#) شماری از غیر نظامیان ولسوالی پریان ولایت پنجشیر توسط طالبان بازداشت و شکنجه شدند.
2. [در تاریخ \(25 سپتامبر 2022\)](#) طالبان در ولسوالی حصه اول این ولایت دو محاسن سفید را زمانی که از مقابل پاسگاه طالبان می‌گذشتند، بازداشت و شکنجه کرده‌اند، در حالی که با هیچ گروهی ارتباط نداشتند.
3. [در \(ماه اگست، 2022\)](#) منابع می‌گویند که طالبان یک ماه قبل نیز در روستای خارو، یک غیر نظامی به نام آغامحمد را شکنجه کرده کشته و جسدش را به رودخانه انداخته‌اند.
4. [در تاریخ \(26 نومبر، 2022\)](#) به نقل از منابع محلی، چند تن از اعضای طالبان بر یک منزل مسکونی در روستای ده خاواک ولسوالی پریان پنجشیر، هجوم برده، نخست اعضای این خانواده را لت‌وکوب کرده و سپس بر زن و چهار دخترش که ۱۰ تا ۱۸ سال سن داشته‌اند، تجاوز کرده‌اند گفته میشود مرد این خانواده که چوپان است، برای شکایت نزد مسوولان طالبان مراجعه کرده، اما از سوی طالبان بازداشت و به شدت شکنجه شده است.
5. [در \(تاریخ 23 اکتبر، 2022\)](#) ریچارد بنت گزارشگر ویژه‌ی حقوق بشر سازمان ملل در توییتی نوشته است که نمایندگان پنجشیر سرکوب گسترده‌ی غیر نظامیان توسط طالبان و نقض گسترده‌ی حقوق بشر، از جمله نقض فاحش زنان و دختران را توصیف کرده‌اند.

کشتار زنان در ولایت پنجشیر

1. [در \(اواخر ماه جولای، 2022\)](#) یکی از نیروهای طالبان زنی را که می‌خواست به شوهرش غذا ببرد، به گلوله بسته و به قتل رسانید. مسوولان محلی طالبان قتل این زن را تأیید کرده، می‌گویند او را به گمان اینکه با جبهه مقاومت همکاری می‌کند، کشته شده اند.
2. [در تاریخ \(15 اگست، 2022\)](#) زمانی که یک دختر 16 ساله در دره عبدالله خیل ولایت پنجشیر درحال انتقال آب از چشمه برای فامیلش بود، از سوی طالبان تیرباران شد.
3. [در تاریخ \(27 سپتامبر، 2022\)](#) خانمی از باشنده گان ولایت پنجشیر با فرستادن نوار تصویری به یکی از شبکه های خبری، مدعی شده است که طالبان در قریه بزگران ولسوالی دره اتفاق به قصد تجاوز جنسی بر سه خانهای مسکونی حمله کرده و دروازه‌های این خانه‌ها را شکستادند، اما با مقاومت مردم مواجه شده و دوباره ساحه را ترک کرده‌اند.

کوچ های اجباری مردم پنجشیر از سوی طالبان

1. [در ماه \(نومبر، 2022\)](#) حدود 40 خانواده در ولسوالی خنج ولایت پنجشیر در اواخر از سوی طالبان مجبور به کوچ اجباری شدند.
  2. به نقل از منابع خبری [در تاریخ \(23 اگست، 2022\)](#) طالبان در ولسوالی‌های پریان و دره این ولایت به مردم گفته‌اند که برخی از روستاها را تخلیه کنند، چون این گروه قصد اجرای عملیات دارند. همچنین گفته میشود که ساکنان تمام دره‌های جانبی ولسوالی پریان کوچ کرده‌اند.
  3. [در تاریخ \(20 اکتبر، 2021\)](#) به نقل از والی پیشین ولایت پنجشیر طالبان یک روستا را در رخه به کوچ اجباری مجبور کرده اند.
- [در \(تاریخ 17 فیبروری، 2023\)](#) منابع محلی در ولایت پنجشیر می‌گویند که طالبان مانع برگشت برخی از خانواده‌هایی می‌شوند که ماه‌ها قبل مجبور به کوچ شده بودند.

جنایات جنگی طالبان در پنجشیر

1. گروه طالبان متهم هستند که در پنجشیر اسیران جنگی را تیرباران کرده‌اند. به‌تازگی یک سازمان غیرانتفاعی مستقر در بریتانیا موسوم به «افغان ویتنس» با نشر گزارشی گفته است که طبق بررسی ویدیوها و تصاویر، طالبان دست‌های ۲۷ مرد را پس از بازداشت شان بسته و به ضرب گلوله کشته‌اند.¹
2. طالبان در سفر نخست ریچارد بنت مانع سفر او به ولایت پنجشیر شده‌اند، زیرا در این ولایت بیشترین نقض حقوق بشر صورت گرفته است.²
3. در [\(تاریخ ۱۹ اکتبر ۲۰۲۲\)](#) «افغان ویتنس» اعلام کرده که تحقیقات این نهاد نشان می‌دهد که طالبان در (ماه سپتامبر) ۲۷ فردی را که اسیر کرده بودند، اعدام صحرایی کرده‌اند. پژوهشگران این نهاد در نشست خبری از طریق زوم که در همین تاریخ برگزار شده بود، گفتند که با استفاده از شیوه‌های منبع باز ده‌ها منبع تصویری از رسانه‌های اجتماعی عمدتاً فیلم‌ها و عکس‌ها را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و به طور قطع به این نتیجه رسیده‌اند که یک گروه از افراد طالبان ۱۰ مرد را در ولسوالی دره ولایت پنجشیر به قتل رسانده‌اند. همچنین در این گزارش ۱۷ قتل غیرقانونی دیگر نیز براساس تصاویر رسانه‌های اجتماعی تایید گردیده است. این گزارش می‌افزاید که فیلم‌ها و عکس‌های جنگجویان طالبان با اجساد که دستان آنها از پشت بسته بوده، به یافتن مکان و زمان این رویدادها کمک کرده و همچنین تصاویر چهره‌های افراد مسلح طالبان در صحنه را از نزدیک نشان می‌دهد.
4. در [\(ماه سپتامبر ۲۰۲۲\)](#) تصاویر زیادی در شبکه‌های اجتماعی منتشر شد که افراد طالبان را در حال تیرباران مردانی در پنجشیر نشان می‌داد. ذبیح‌الله مجاهد، سخنگوی طالبان در آن زمان مدعی شد که ده‌ها عضو جبهه مقاومت ملی افغانستان در جریان درگیری‌ها با طالبان کشته شده‌اند.

گفتار دوم - نقض حقوق اقلیت‌های دینی و مذهبی در حکومت طالبان

در افغانستان مذهب تشیع³، [فرقه تصوف](#) و هندوها و سیکها، جزء اقلیت‌های دینی و مذهبی به شمار می‌روند، و در ادامه در مورد نقض حقوق هر کدام از این اقلیت‌های دینی و مذهبی صحبت خواهد شد.

اقلیت مذهبی تشیع در افغانستان

مذهب تشیع دومین مذهب بزرگ افغانستان می‌باشند، و این مذهب بزرگترین اقلیت مذهبی در این افغانستان بشمار می‌رود، و با وجود اینکه مشترکات زیادی (مانند قومیت، ولایت، لسان و...) بین شیعیان و اقوام دیگر وجود دارد، باز هم در اقلیت و محرومیت از حقوق خود به سر می‌برند. شیعیان در طول تاریخ مشکلات زیادی را در راستای انکشاف و تأمین امنیت کشور خود متحمل گردیده‌اند، اما هنوز هم به رسمیت شناخته نمی‌شوند.

ترکیب قومیتی و گروهی شیعیان افغانستان

بیشتر شیعیان افغانستان را هزاره‌ها و قزلباش‌ها تشکیل می‌دهند، و عده کمی از تاجیک‌ها، بلوچ‌ها، ترکمن‌ها و پشتون‌ها نیز پیرو مذهب تشیع می‌باشند.⁴

شیعیان در افغانستان به دو دسته تقسیم می‌شوند: جعفری و اسماعیلی. جمعیت اصلی شیعیان را در این کشور شیعیان جعفری تشکیل می‌دهند. نفوس شیعیان اسماعیلی در میان شیعیان بسیار اندک است، اما پیروان مذهب جعفری از نفوس بیشتری در افغانستان برخوردار می‌باشند. مطابق [تحقیقات جمعیت‌شناسی در سال ۲۰۰۶](#)، شیعیان امامی ۲۷ فیصد و شیعیان اسماعیلی ۴.۵ فیصد جمعیت افغانستان را تشکیل می‌دهند.

1 اطلاعات روز، ۲۷ میزان ۱۴۰۱.

2 بی‌بی‌سی فارسی، ۱۹ اکتبر ۲۰۲۲. روزنامه ی ۸صبح، ۱ عقرب ۱۴۰۱.

3 گاهی شیعیان جعفری به نام‌های "شیعیان اثنی عشری" و "امامیه" نیز نامیده می‌شوند.

4 [مبارزات سیاسی شیعه در افغانستان](#).

شیعیان اسماعیلی بیشتر در بدخشان (که تراکم بیشتر اسماعیلیه در این ولایت است)، لغمان، و دره های اطراف آن، کابل، میدان، بامیان، پروان، بغلان، سمنگان، زابل، فاریاب، بلخ، جوزجان، قندهار زندگی میکنند، و در ارتفاعات پامیر نزدیک مرز چین و منطقه اشکاشم نیز جمعیت قابل توجهی از اسماعیلیه ها سکونت دارند¹. بحث نقض حقوق اهل تشیع در افغانستان را در محورهای ذیل مورد بحث و بررسی قرار میدهیم:

الف - شیعیان و حق مشارکت سیاسی

از دیدگاه اسلام و حقوق بین الملل و نیز قوانین اساسی مدرن، حق مشارکت سیاسی و حق تعیین سرنوشت، از حقوق اولیه تمام اتباع کشور محسوب می شود.

بر اساس جهان بینی اسلامی، حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست و هم او، انسان را بر سرنوشت اجتماعی خویش حاکم ساخته است، هیچ کس نمی تواند این حق الهی را از انسان سلب کند یا در خدمت منافع فرد یا گروه خاص قرار دهد.

از نظر حقوق بین الملل نیز تمامی ملل دارای حق خود مختاری هستند. به موجب این حق، ملتها وضع سیاسی خود را آزادانه تعیین و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود را آزادانه تأمین می کنند. اما شیعیان افغانستان به شهادت تاریخ از حق مشارکت سیاسی محروم مانده اند.

بویژه مردم هزاره که بیشترین تعداد شیعیان افغانستان را تشکیل میدهند، مورد بی رحمانه ترین ستم ملی و طبقاتی قرار گرفته اند و در بسیاری از شؤون سیاسی، فرهنگی و اجتماعی حق اشتراک به آنان داده نشده است.

یک پژوهشگر فرانسوی در این زمینه می نویسد: اقلیت شیعه همیشه از قدرت به دور بوده است. اکثریت آن ها را تحقیر می کند و تا سال 1342 (1963 م) عملاً زیر چتر حمایت قانون قرار نداشته اند، تظاهرات بیرونی این مذهب (اقامه نماز با دست های باز، و عزاداری در ماه محرم) ممنوع بوده، حقوق شان از سوی دولت به رسمیت شناخته نشده و احراز مقامات سیاسی و نظامی به روی شیعیان بسته بود.

به این ترتیب، مادام که نگرش مذهب محور و نژاد بنیان عوض نشود، تبعیض های ناروا و ستم های طبقاتی همچنان ادامه خواهد یافت و مشارکت سیاسی مذهب محور به طور طبیعی انزوای سیاسی شیعیان را در پی خواهد داشت. در حال حاضر نیز چنانکه در مطالب قبل گذشت تمام بخش های اصلی قدرت فقط در انحصار گروه طالبانی میباشد که نه اکثریت مردم کشور هستند و نه حتی نماینده یک قوم خاص.

همچنان گزارشگر ویژه سازمان ملل نیز نگرانی عمیق خویش را در مورد به حاشیه راندن اقلیت ها در پروسه های تصمیم گیری و حضور کم رنگ آنها در پست های دولتی ابراز داشته است. طوری که تذکر داده شده، هر چند اینگونه تجرید های اجتماعی - سیاسی در افغانستان جدید نبوده، اما متأسفانه از (ماه اگست 2021) بدینسو وضعیت وخیمتر شده است. طی دو دهه گذشته، مردم به اندازه متناسب با ترکیب قومی محلی با حضور شان در دوائر ولایتی ایفای وظیفه می نمودند. اما، از زمان بازگشت طالبان به قدرت، ترکیب قومی ساختار های حکومتی، به شمول سطوح ولایت و ولسوالی، به گونه جدی تعویض شده است. در ولایات بامیان، دایکندی و غور، در ریاست های عدلیه، زراعت و آبیاری، معادن و پترولیم، معارف، به شمول پوهنتون بامیان و شاروالی ها یک تعداد منسوبین طالبان جاگزین کارمندان دولت پیشین شده اند، که عمدتاً ناشی از وابستگی قومی می باشد. موارد مشابه در ولایت بلخ و سایر ولایات شمالی کشور نیز گزارش داده شده است².

در حکومت مجاهدان و آگذاری پستی همچون وزارت خارجه به برادران شیعه ما ممکن نیست؛ زیرا این يك پست مهم می باشد و آن ها در اقلیت هستند، و یا اینکه اگر با بصیرت بنگریم آنان تعصب شدیدی نسبت به شیعیان دارند، از این رو تا

1 اسماعیلیه در افغانستان، یحیی حسینی، اسماعیلیه در افغانستان، محمد شفق خوانی.
2 گزارش گزارشگر ویژه در مورد وضعیت حقوق بشر در افغانستان، ریچارد بنت.

جایی که امکان داشته باشد حتی از لحاظ سیاسی در حالی که ظاهراً نشان میدهند که با شیعیان مشکلی ندارند و بر آنان منت هم میگذارند، اما در واقع محرومیت های زیادی را برای آنان وضع کرده و کرده اند.

تمام این مشکلات چه در حال حاضر، چه در گذشته همه ناشی از جهالت و تعصبات غلت قومی، مذهبی و لسانی برخی افراد ناصالح بوده است که در منصب های مهم دولتی حضور داشته و دارند، و یا در اثر فهم غلط از دین اینگونه برخورد ها را با اقلیت ها در طول تاریخ و تا هنوز روا داشته و دارند.

ب - نقض حق آزادی مذهب و عقیده شیعیان

گرچه در حکومت حامد کرزی سال (1382.ش) مذهب شیعه برای اولین بار در افغانستان به رسمیت شناخته شد، اما در **حکومت امارت اسلامی** بر اساس اغلب قوانین اساسی گذشته افغانستان، مذهب حنفی تنها مذهب رسمی کشور است. به پیروان سایر ادیان از قبیل یهود و هندو (که کمتر از یک درصد جمعیت کشور) می باشند، آزادی اجرای مراسم در حدود قانون داده شده، اما از مذهب شیعه حتی در ردیف آنها نام برده نشده است. این نحو برخورد بدان معناست که شیعیان حق آزادی مذهب ندارند و الزاماً یا باید از فقه حنفی پیروی کنند و یا هم چنان در حال تقیه (پنهان کردن مذهب و عقیده خود) و محرومیت زندگی نمایند. و مسأله رسمیت پیدا کردن مذهب شیعه هنوز هم در هاله ای از ابهام قرار دارد.

عدم تصریح به رسمیت مذهب تشیع در قوانین اساسی کشور، سیاست تحمیل مذهب رسمی کشور را از سوی حاکمان در پی داشته است. مرحوم فیض محمد کاتب، مؤرخ نامدار کشور افغانستان، می نویسد: «در گذشته [قاضی هایی که به هزارهجات فرستاده می شدند، تمام امور مذهبی، دینی و معاملات را طبق مذهب حنفی انجام می دادند، کوشش به عمل می آمد در بین هزاره های شیعه مذهب، مذهب حنفی تأسیس و انکشاف یابد.

قاضی محکمه شرعیه دایزنگی در نامه ای به امیر کابل می نویسد تصمیم دارد در این منطقه مساجدی بنیان نهاده و احکام الهی را بر طبق مذهب حنفی اجرا نماید تا هزاره ها مذهب خویش را که اثنا عشری است رها نموده و به مذهب اهل تسنن درآیند و سعادت ابدی حاصل نمایند! امیر نیز با این پیشنهاد موافقت کرد.

اضافه بر سیاست ترویج و اشاعه مذهب حنفی از سوی حاکمان و مبلغان دستگاه حاکمه، شیعیان در انجام مراسم و مناسک دینی بر اساس تعالیم مذهبی شان آزادی عمل نداشتند.

ریچارد بنت نیز میگوید به گزارش هایی دست یافته است که حاکی از آنست که وزارت معارف امارت اسلامی مقامات جامعه اسماعیلیه را مرتد¹ اعلام نموده است².

د - شیعیان و حق استقلال قضایی

در افغانستان حدود 25 تا 30 درصد شیعه زندگی می کنند. عدم رسمیت مذهب تشیع در قوانین اساسی مدون کشور، علاوه بر محرومیت های سابق الذکر، استقلال قضایی آنان را نیز در ابهام و تردید قرار داده است. بیش تر قوانین اساسی افغانستان تصریح دارد:

در محاکم شرعیه دعاوی مرجوعه مطابق مقررات مذهب حنفی فیصله می شوند. در حالیکه از دیدگاه اسلام و حقوق بین الملل، یکی از حقوق شهروندی، حل و فصل مسأله مربوط به پیروان یک مذهب طبق موازین و مقررات مذهبی آنان می باشد؛ اسلام حق استقلال قضایی را حتی برای غیر مسلمانان (کتابی یا غیر کتابی) به **رسمیت شناخته است** و حقوق اساسی و آزادی های عمومی در اسلام جزئی از دین مسلمانان است.

متأسفانه در شرایط کنونی نیز اینگونه است، و شیعیان در افغانستان برای حل و فصل دعاوی خویش دو راه بیشتر ندارند: یا بایستی از طریق مصالحه بین خودشان و مراجعه به روحانیان محلی دعاوی را حل و فصل کنند، یا به محاکم

1 مرتد به کسی میگویند که از دین خارج شده است.
2 همان.

دولتی مراجعه کنند، تا در آنجا دعای را بر اساس فقه حنفی فیصله دهند. راه اول به دلیل نداشتن ضمانت اجرایی قوی چندان کار ساز نبود، و شیوه دوم نیز چون بر اساس فقه جعفری انجام نمی‌گرفت، طبعاً مشکلات خود را به دنبال داشت. به این ترتیب چه بسیار دعای که سال‌ها لاینحل باقی میماند و چه حقوقی که از این مردم بی‌پناه ضایع شده و میشود.

ذ - شیعیان و حق آزادی اندیشه و بیان
اندیشه و بیان از نعمت‌های الهی بوده، بهترین وسیله رشد و ترقی اجتماعی است. در اسلام که دین اندیشه و تفکر است، آزادی اندیشه و بیان از ارزش‌های والایی برخوردار است، که در حقوق بین‌المللی نیز بر آن تاکید شده است.

حتی امروزه در برخی نقاط افغانستان شیعیان اعمال مذهبی خود را در خفا انجام می‌دهند. نشریه یا رسانه‌ای کاملاً آزاد که بیانگر اندیشه شیعی باشد، وجود ندارد؛ چاپخانه‌ها و مطبوعات زیر نظر دولت و ناشر افکار قوم حاکم‌اند؛ آثار شیعی در داخل کشور چاپ نمی‌شود، در گذشته حتی ورود کتاب‌های مذهبی شیعی از کشورهای دیگر نیز ممنوع بود؛ ده‌ها هزار جلد کتاب از این نوع توسط عمال دولت مصادره و نابود شده است. این در حالی است که کتاب‌های فراوانی از مصر، عربستان و پاکستان برای پیروان مذاهب دیگر وارد می‌شود، و هیچگونه ممنوعیت و محدودیتی وجود نداشت.

نقض حقوق صوفی‌ها در امارت اسلامی
گرچه صوفی‌ها بیشتر سنی هستند و قبل از حاکمیت طالبان به طور معمول به زندگی خود ادامه میدادند، اما با روی کار آمدن دوباره شان حقوق آنها ضایع شده است که به گفته برخی از آنها در هیچ حکومتی چنین واقعاتی برایشان پیش نیامده بود. در حالیکه شماری از طالبان خود اهل صوفیه بوده‌اند، اما در زمان حاکمیت رژیم آنها در افغانستان، برگزاری مجالس صوفیه به خصوص سلسله چشتیه محدود شده است.

در (29 اپریل، 2022)، حمله‌ی به مسجد و خانقاه فرقه‌ی صوفیان در شهر کابل، دست‌کم ۶۶ نفر کشته و ۷۸ نفر دیگر زخمی شده‌اند.

در همین روز انفجار در یک مسجد در ولسوالی امام صاحب ولایت قندوز نیز در جریان نماز جمعه صورت گرفت که 33 کشته به شمول کودکان و 43 زخمی برجا گذاشت.

در تاریخ (14 اگست 2022)، حکومت طالبان می‌گوید دست‌کم ۲۱ نفر در اثر این انفجار در مسجدی بنام مسجد صدیقیه در کابل کشته و ۳۳ نفر زخمی شده‌اند. و بر اساس گزارش‌ها، مبلغ مشهور صوفی و امام جماعت این مسجد نیز در میان کشته‌شدگان این انفجار بوده است.

نقض حقوق هندوها و سیک‌ها در حکومت امارت اسلامی افغانستان
99 درصد جمعیت مردم افغانستان را مسلمان تشکیل میدهند¹ و دین مقدس اسلام را به عنوان آیین تمام شئون و زندگانی خویش برگزیده‌اند. در کنار این اکثریت مسلمان، حدود کمتر از یک درصد اقلیت‌های دینی یهود، اهل کتاب و هندو و سیک غیر مسلمان وجود دارد، که با آنان مطابق قانون اقلیت‌ها از دیدگاه اسلام باید رفتار شود².

در افغانستان، طی قرون متمادی، در کنار سایر اقوام و ملیت‌ها، هندوها و سیک‌ها نیز سکونت داشته و آنان در عرصه اقتصاد و تجارت کشور نقش برجسته‌ای داشته‌اند، طوری که می‌توان آنان را بنیان‌گذاران برخی از بخش‌های مالی کشور تلقی نمود. اما متأسفانه بیشتر از چهار دهه است که حقوق این اقلیت‌های دینی و نژادی، با گذشت هر روز محدود و نقض شده است. به همین دلیل این هموطنان عزیز ما خلاف تمام موازین اسلامی، قانونی و اخلاقی، مجبور به

1 ر.ک: علی‌رضا علی‌آبادی، افغانستان، تهران، وزارت امور خارجه، 1372، ص 25 / مجموعه مقالات دومین سمینار افغانستان، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، 1370، ص 646.
2 با اقلیت‌های غیر مسلمان از اهل کتاب مطابق قرارداد ذمه و غیر اهل کتاب طبق حقوق کفار معاهد رفتار می‌شود.

ترک وطن خویش گردیدند. عمده ترین موارد نقض حقوق اقلیت دینی هندو و سیک افغانستان را می توان در موارد ذیل مورد بحث و بررسی قرار داد:

1 - اعمال تبعیض نسبت هندوها و سیکها و عدم تأمین امنیت آنها

در برابر هموطنان اهل هندو و سیک ها نه تنها در حال حاضر بلکه در گذشته ها نیز انواع مختلف تبعیض، چه از نظر تقنینی¹ و چه اجرایی اعمال شده است. طبق ماده (بیست و دوم) قانون اساسی: «هر نوع تبعیض و امتیاز بین اتباع افغانستان ممنوع است. اتباع افغانستان اعم از زن و مرد در برابر قانون دارای حقوق و وجایب مساوی می باشند». دولت باید از اعمال هر نوع تبعیض نسبت به اقلیت دینی و نژادی این دو گروه جلوگیری کند.

گرچه گزارشات خبری رسانه ها در ده سال اخیر بیانگر آن است که بارها اماکن مذهبی آنها مورد حملات مسلحانه قرار گرفته و مقامات امنیتی در تأمین مصونیت اجرای عبادات برای آنها ناکام بوده اند، و حتی در برخی از مناطق کشور، اهل هندو و سیک اصلاً به عبادتگاه خود رفته نمی توانستند، اما گزارشات اخیر پس از روی کار آمدن دوباره طالبان حاکی از آن است که اکثریت این افراد پس از فروپاشی حکومت سابق اقدام به ترک وطن نموده اند، زیرا بلافاصله با وارد شده طالبان مشکلات آنها مضاعف گردیده است.

البته این موضوع کاملاً روشن است که وقتی طالبان با هم کیشان و هم مذهب های خود برخوردی های خشونت آمیزی دارند، وضع اقلیت هایی چون هندو و سیک در چنین شرایطی کاملاً قابل پیش بینی می باشد. در نتیجه زنده گی کردن در چنین شرایطی را برای خود مناسب نمی دانند، و مجبور میشوند تمام املاک و دارایی خود را رها کرده عازم سفر شوند.

این در حالی است که ماده دوم قانون اساسی، حقوق مذهبی پیروان سایر ادیان در پیروی از دین و اجرای مراسم دینی شان را به رسمیت شناخته است. اما متأسفانه حقوق آنان در این زمینه اعمال نشده است.

برخی از احوالات اهل هندو و سیک با روی کار آمدن دوباره طالبان

آنچه [رسانه های خبری](#) از آن خبر داده اند این است که: در روزهای اول به قدرت رسیدن طالبان، افراد مسلح طالبان به "گردوارا" [عبادتگاه سیک ها] در منطقه کارته پروان ولایت کابل آمده تا از آنها بخواهند که از افغانستان بروند. [در اکتبر 2021](#)، نیز ویدئوهایی منتشر شد که افرادی، "گردوارا" را در کارته پروان خراب کرده و غارت میکردند. و [در جون 2022](#)، نیز گروه داعش این مکان را در کابل مورد حمله قرار داد.

3 - غصب املاک اهل هندو و سیک ها

یکی از مظالمی که در طی بیست سال اخیر نسبت به اهل هندو و سیک ها اعمال شده است، غصب املاک آنان و حتی غصب اماکن مقدسه شان توسط غاصبان در مناطق مختلف کشور بویژه در کابل می باشد. دولتها در این مدت جز محکوم کردن آنها به شدید الفاظ اقدام ملموسی جهت رفع این مشکل انجام نداده اند. حال آنکه مطابق حکم فقره یک ماده ۴۰ قانون اساسی «ملکیت از تعرض مصون است» و ثانیاً مطابق قوانین بین المللی، ملکیت اقلیت ها باید از تعرض در امان باشد².

- گرچه تا هنوز خبر از غصب املاک آنها در امارت اسلامی به گوش نخورده است، اما همین نکته برای نقض حقوق آنها بس که دولت امارت اسلامی هنوز هیچ گونه اقدامی جهت بر گرداندن حق آنها نکرده است و در آینده نیز توقع آن نمی رود که املاک آنها را از غاصبان پس گرفته و به صاحبان اصلی اش برگردانده شود.

1 حتی یک سند عادی تقنینی اختصاصی برای این اقلیت ها وجود ندارد.
2 روزنامه هشت صبح - ۸ اسد ۱۳۹۹.

4 - حق تعلیم

ماده ۴۳ قانون اساسی افغانستان، تعلیم را حق مسلم تمام اتباع افغانستان میداند، و البته که اهل هنود و سیک ها بخشی از اتباع افغانستان محسوب می شوند، اما متأسفانه تبعیض های زیادی در این راستا در بر اهل هنود و سیک ها اعمال شده است:

الف - کودکان و جوانان اهل هنود و سیک، دسترسی مصون به این حق ندارند.

ب - در سال های اخیر فارغان سطح لیسانس از شهروندان هندو و سیک را در پوهنتون ها شاهد نیستیم، چنانچه در حال حاضر در بزرگترین نهاد تحصیلات عالی کشور، یعنی پوهنتون کابل، محصلی از هموطنان عزیز هندو و سیک خود نداریم.

ج - در مورد متوازن بودن معارف باید گفت که در تمام افغانستان صرف یک باب مکتب ابتدایی اختصاصی برای اهل هنود در شهر جلال آباد وجود دارد و بس.

د - تدریس به زبان مادری: در حال حاضر در سراسر افغانستان مکتب و صنوف اختصاصی برای اهل هنود و سیکها وجود ندارد. به همین دلیل آنان از آموزش به زبان مادری شان محروم اند.

5 - عدم توجه به انکشاف زبان اهل هنود و سیک

طبق فقره سوم ماده ۱۶ قانون اساسی افغانستان: «دولت برای تقویت و انکشاف همه زبان های افغانستان پروگرام های مؤثر طرح و تطبیق می کند». در حالی که تا هنوز هیچ اقدام عملی برای تقویت و انکشاف زبان های اهل هنود و سیک، در بیست سال گذشته صورت نگرفته است.

در پایان این بحث باید گفت که: در میان تمام اقلیت ها در افغانستان هندوها و سیک های از جهاتی در سه دهه های اخیر بیشتر از همه آسیب دیده اند. این اقلیت های دینی و نژادی در خشونت های چند دهه ای اخیر هیچ نقشی نداشته اند، ولی رنج های فراوانی را متحمل شده اند. این آسیب پذیری چند بُعدی بوده و حتی آنها را تا مرز کوچ دادن دسته جمعی و اجباری و نسل کشی برده است. کاهش تعداد سک ها و هندو های افغانستان به صورت کتلوی در چند دهه ای اخیر از حدود یک صد هزار به چند هزار و محل زندگی آنان از اکثر ولایات به چند ولایت محدود، خود نشانه ای تهدید بالقوه علیه این اقلیتهاست. و دلیل این کوچ ها بخصوص از زمان به حکومت رسیدن طالبان فشارها و تهدیدات فراوان امنیتی بوده است.

نتیجه گیری

با عنایت به مطالب سابق الذکر نتیجه بحث را می توان چنین جمع بندی:

1 - افغانستان کشوری است دارای اقوام و مذاهب مختلف، زبان های مختلف و فرهنگ های گوناگون در افغانستان اقوام متعدد با مذاهب متفاوت، زبان های مختلف و فرهنگ های گوناگون زندگی می کنند. تلاش برای حذف هویت اقوام، مغایر منشور ملل متحد و تمام قواعد و مقررات حقوق بین الملل و عدالت اجتماعی می باشد. باید تدابیر خاص و موفقیت آمیزی که در کشورهای چند قومیتی به اجرا گذاشته شده است؛ در این کشورها قومیت ها و حتی قبایل به رسمیت شناخته شده اند. از جمله آمریکا و هند. لذا در افغانستان هم کثرت گرایی و مدارای قومی به عنوان یکی از راه حل ها جهت رفع تعارض های مذهبی و قومی و بحران سیاسی لحاظ گردد. نه وضع مقررات سخت و اعمال تبعیض علیه آنها.

2 - نظام حاکم بر افغانستان در طول تاریخ قوم مدار و مذهب محور بوده است دولت ها حامی تنها مذهب رسمی کشور (مذهب حنفی) و قوم خاص (پشتون) بوده اند. سایر اقوام یا به دلیل عدم اشتراك مذهبی با حاکمان و یا به خاطر تفاوت نژادی با قوم حاکم به عنوان اقلیت های محروم همواره در حاشیه قرار داشته، و عملاً در حاکمیت کشور نقش نداشته، و یا اگر هم داشته اند به شکل بسیار کم رنگ بوده است؛ در این میان شیعیان به دلیل تفاوت های مذهبی و نژادی با حاکمان در محرومیت مضاعف به سر برده اند.

3 - قانون‌های اساسی کشور از جامعیت تمام بهره‌مند نیست چون طرح پیش نویس قوانین مزبور، در تمام موارد، چه در گذشته و چه در دوران امارت اسلامی، توسط دولت‌های حاکم یا کمیسیون منصوب از سوی آنها تدارک شده است، و مردم و خبرگان ملت در آن نقشی نداشته‌اند.

4 - در بسیاری از موارد امارت اسلامی به هیچ قانونی پایبند نیست گرچه طالبان شعار اجرای قوانین الهی را سر می‌دهند و اما بیشتر آنها به دنبال اغراض و منفعت‌های شخصی و قومی خویش می‌باشند، و دید آنها نسبت به اسلام نیز به گونه متعصبانه می‌باشد. و البته که آنها از تندوران مذهبی به شمار می‌روند.

5 - دوری از اسلام و افراط‌گرایی دینی در نزد اغلب بانیان قوانین اساسی گذشته، اسلام به عنوان يك ایدئولوژی مترقی و زندگی ساز مطرح نبوده است. و ذکر اسلام در آن قوانین به عنوان دین رسمی کشور، صرفاً برای سوء استفاده از نام آن و توجیه اعمال غیر قانونی خود و اغفال عوام بوده است. و در دوران مجاهدین نیز مشکل اساسی غلط‌فهمی و افراط‌گرایی دینی و تعصبات قومیتی است که می‌خواهند آن را به نام دین ختم کنند.

پیشنهادات

در شرایط حساس و تعیین کننده‌ای که دست‌اندرکاران امور مملکتی مصمم‌اند تا راه نو و شیوه معقول‌تری را به هدف تأمین سعادت معنوی و مادی مردم برگزینند، توجه به امور زیر لازم است:

- 1 - استفاده مناسب و بهینه از فرصت‌های راهبردی و پرهیز از تکرار اشتباهات، خواست همه مردم افغانستان است.
- 2 - در افغانستان به دلیل بافت و ساختار اجتماعی، آگاهی از حقوق و تکالیف متقابل حکومت و مردم از دیدگاه اسلام و حقوق بین الملل ضروری است، تا در پرتو آن مناسبات عینی میان حاکمیت و مردم بر مبنای قانون اساسی نوین و جامع و مبانی دین مبین اسلام تنظیم شود، که این اقدام آگاهانه از يك سو، ضامن استحکام حاکمیت ملی و از سوی دیگر، موجب اقتدار بین‌المللی خواهد بود.
- 3 - در قانون اساسی جدید، باید عدالت اجتماعی در تمامی زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، و تقسیمات اداری مورد توجه قرار گیرد؛ اصولاً در يك جامعه چند قومی و مذهبی باید به حقوق و آزادی‌های اساسی همگان تصریح شود.
- 4 - قانون اساسی جدید باید مبتنی بر اسلام باشد، نه مذهب خاص تا همه مسلمانان را یکسان شامل شود. و در فرض رسمیت دادن مذهب، باید دو مذهب حنفی و تشیع جعفری به عنوان مذاهب رسمی کشور در قانون اساسی اعلام گردد، چنان که زبان‌های دری و پشتو، رسمیت دارد چرا که این راه مناسب‌ترین راه برای حل این مشکل بزرگ است و هیچ‌گونه ضرری هم به منافع ملی ندارد.
- 5 - حاکمیت قانون می‌تواند گره گشای معضلات دینی، مذهبی و قومی باشد. اما سوال عمده در این زمینه چگونگی اجرای قانون است. چرا که در کشورهای دارای معضل حاد قومی و نژادی مانند آفریقای جنوبی دوره آپارتاید، افغانستان فعلی مشکل اصلی بی‌قانونی نبوده، بلکه به اعتقاد نلسون ماندیلا، "ناعدالانه" بودن قانون بوده است. لذا باید قوانین را عادلانه نمود تا با اجرای عدالت امنیت و آرامش در کشور حاکم گردد.

منابع و ماخذ:

- ۱ - میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن آخر، قم، اسماعیلیان، 1371)، ج 2.
- ۲ - پاتریک ترنبری، حقوق بین الملل و حقوق اقلیت‌ها، ترجمه آریتا شمشادی و علی اکبر آقایی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۹ .
- ۳ - علی‌رضا علی آبادی، افغانستان، تهران، وزارت امور خارجه دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، انتشارات وزارت امورخارجه ۱۳۷۰.
- ۴ - نصیر احمد دولت آبادی، شناسنامه افغانستان، قم، انتشارات شیدا، 1371.
- ۵ - سیدعبدالقیوم سجادی، جامعه‌شناسی افغانستان، قم، بوستان کتاب، 1380.
- ۶ - روا اکیور، افغانستان، اسلام و نوگرایی سیاسی، ترجمه ابوالحسن سرو مقدم، مشهد، انتشارات قدس رضوی، 1372.
- ۷ - فیض محمد کاتب سراج التواریخ، قم، چاپخانه نمونه، 370، ج 3.
- ۸ - حسین علی یزدانی (حاج کاظم)، تاریخ تشیع در افغانستان، مشهد، مولف، 1370.
- ۹ - محمد آصف محسنی، خواست‌های شیعیان، قم، دفتر حرکت اسلامی، 1376.
- ۱۰ - نبی عظیمی، اردو و سیاست در افغانستان، پاکستان، 1376.
- ۱۱ - مژده، وحید، افغانستان و پنج سال سلطه طالبان.
- ۱۲ - رشید، احمد، طالبان اسلام نفت و بازی بزرگ جدید.
- ۱۳ - فرزانه، احمدشاه، افغانستان از حکومت مجاهدین تا سقوط طالبان، مشهد، آهنگ قلم، اول، ۱۳۸۹.
- ۱۴ - روزنامه هشت صبح.
- ۱۵ - روزنامه اطلاعات روز.
- ۱۶ - ایندپندت فارسی.
- ۱۷ - آماج نیوز.
- ۱۸ - بی بی سی فارسی.
- ۱۹ - ماهنامه البدر، سال چهارم، شماره 17.
- ۲۰ - قوانین اساسی افغانستان ۱۳۰۱ و ۱۳۰۹.
- 21 - گزارش گزارشگر ویژه در مورد وضعیت حقوق بشر در افغانستان، ریچارد بنیت، 27 فبروری الی 31 مارچ 2023.

